

Володимир Канцір

Навчально-науковий Інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор
кафедри кримінального права і процесу
kancir_01@ukr.net

ПСИХОЛОГО-ПРАВОВИЙ ПОРТРЕТ ОСОБИ ТЕРОРИСТА

© *Канцір В., 2018*

Аналізуються сучасні розуміння психолого-правового портрету особи терориста через призму загальних психологічних характеристик, кримінально-правових та кримінологічних явищ – для якісно нового розуміння проблем, пов’язаних з організацією терористичних угруповань, вчиненням терористичних злочинів та їх викриттям. Проаналізовано думки українських та закордонних науковців у сфері подолання тероризму.

Ключові слова: тероризм; терор; терористичний злочин; терористична діяльність; психологічна модель особистості терориста.

Владимир Канцир

ПСИХОЛОГО-ПРАВОВОЙ ПОРТРЕТ ЛИЧНОСТИ ТЕРРОРИСТА

Анализируется современное понимание психолого-правового портрета личности террориста через призму общих психологических характеристик, уголовно-правовых и криминалогических явлений – для качественно нового понимания проблем, связанных с организацией террористических группировок, совершением террористических преступлений и их разоблачением. Проанализированы мнения украинских и зарубежных ученых в сфере преодоления терроризма.

Ключевые слова: терроризм; террор; террористические преступления; террористическая деятельность; психологическая модель личности террориста.

Volodymyr Kantsir

Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
Department of Criminal Law and Procedure
Sc. D., Prof.

PSYCHO-LEGAL PORTRAIT OF THE TERRORIST PERSON

The modern understanding of the psychological and legal portrait of a person of a terrorist through the prism of general psychological characteristics, criminal law and criminological phenomena is analyzed for a qualitatively new understanding of the problems connected with the organization of terrorist groups, the commission of terrorist crimes and their disclosure. The opinions of Ukrainian and foreign scientists in the field of combating terrorism are analyzed.

Key words: terrorism; terror; terrorist crime; terrorist activity; psychological model of the personality of the terrorist.

Постановка проблеми. Терористичні акти у всьому світі, також у “благополучних” державах, і новітні події в Україні засвідчили, що поряд з економічними, екологічними, політичними проблемами, найгострішою, не вирішеною є проблема терористичних загроз (за повідомленням інформаційного агентства “24 news”, лише у Франції за перші два місяці 2018 року було поліцією попереджено вчинення двох терористичних актів – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://24news.com.ua>). У жодному місці планети, у жоден час доби не існує захисту від вчинення терористичного злочину.

Аналіз дослідження проблеми. Цією проблематикою, зокрема, займалися такі науковці: В. Ф. Антипенко, Ю. М. Антонян, В. Л. Васільєв, В. К. Гришук, Л. Я. Гозман Л. Гофман, В. П. Журавльов, С. Еніколопов, В. М. Дрьомін, Н. А. Зелінська, В. П. Ємельянов, В. В. Коваленко, В. А. Канарев, І. А. Кравчук, Д. В. Ольшанський, С. В. Лазебник, І. Лебедев, С. Я. Лихова, В. Пирожков А. В. Щеглов та багато інших, які зробили помітний внесок у вирішення окреслених питань.

Мета статті – показати сучасне розуміння психолого-правового портрету особи терориста через призму загальних психологічних характеристик, кримінально-правових та кримінологічних явищ.

Виклад основного матеріалу. Особа терориста завжди привертала увагу науковців. Вважалось, що достатньо дослідити це складноорганізоване ціле, щоб все стало зрозумілим у психології терористів, і проблема боротьби з ними отримала надійне наукове підґрунтя. Однак, саме це виявилось найскладнішим, досі не вирішеним завданням.

У цьому контексті вважаємо за необхідне виділити три основні психологічні моделі особистості терориста.

1. *Психопат-фанатик.* Це людина, яка керується своїми переконаннями (релігійними, ідеологічними, політичними) і щиро переконана, що її дії, незалежно від їх конкретних результатів, корисні для суспільства. Така людина, у якої сфера свідомості надзвичайно звужена, здатна вчинити все, що завгодно.

2. *Фрустрована людина.* Її психологія ґрунтується на біхевіористській теорії фрустрації агресивності. Почуття фрустрації, породжене неможливістю для людини за якихось причин досягти життєво важливих для неї цілей, неминуче породжує у неї тенденцію до агресивних дій. Свідомість, у цьому випадку може відігравати роль інструмента в раціоналізації цих дій, тобто в підборі тих або інших підстав для їх виправдання.

3. *Людина з неблагополучної сім'ї.* Жорстоке поводження батьків з дитиною, її соціальна ізоляція, дефіцит доброго ставлення можуть призвести до формування озлобленої особистості з антисоціальними схильностями. За відповідних умов людина такого психологічного складу може стати бойовиком терористичної організації.

На думку проф. С. Еніколопова, незважаючи на наявність відповідної кількості загальних психологічних характеристик, говорити про існування єдиного особистісного терористичного комплексу нема підстав. Він виділяє два відносно явні психологічні типи, які часто зустрічаються серед терористів. “Перші відрізняються високим інтелектом, упевненістю в собі, високою самооцінкою, спрямованістю до самоутвердження, інші – не впевнені в собі, невдахи зі слабким “Я” і низькою самооцінкою. Але і для перших, і для других характерні висока агресивність, постійна готовність захистити своє “Я”, намагання самоутвердитись, надмірне захоплення собою, незначна увага до почуттів і бажань інших людей, фанатизм. Для більшості терористів характерна тенденція до екстерналізації, до пошуку джерел своїх особистих проблем ззовні. Вони проєктують низько оцінювані складові свого “Я” на істеблішмент, який сприймається як джерело загрози” [1, с. 88].

Загалом, основні якості особи терориста відомі доволі добре. Зазвичай їх висувають як вимоги до членів терористичних організацій. Такі вимоги носять цілком формалізований (зафіксований у будь-яких документах), значно рідше – неформалізований характер (за зрозумілої абсолютної конспіративності терористичної групи або організації, коли принципово не

формалізується нічого в її діяльності). Основні вимоги до членів Бойової організації партії соціалістів-революціонерів початку ХХ сторіччя і до членів терористичних загонів ісламського руху “Хамаз”, “Ісламська держава”, майже подібні:

- 1) відданість справі (терору) та своїй організації;
- 2) готовність до самопожертви;
- 3) витриманість, дисциплінованість;
- 4) конспіративність;
- 5) підлеглість;

б) колективізм – здатність підтримувати добрі стосунки з усіма членами злочинної організації.

Якщо збільшити перелік цих якісних показників, виникне одна основна та дві “технічні” властивості. Основною якістю є відданість своїй справі, своїй організації та своїм товаришам, що передбачає готовність до самопожертви. З такою основною якісною характеристикою пов’язані “технічні”, похідні, насамперед, дисциплінованість і конспіративність.

Відданість свідчить про високий ступінь згуртованості, цілісності особистості, її “розчинення” в діяльності та в організації. Не випадково, приймаючи в терористичну організацію, від особи вимагають самовідданості, самовіддачі, здатності відмовитися від “всього особистого” заради досягнення загальної мети організації.

Отже, цілісність особистості терориста обумовлює її деіндивідуалізацію (у цьому певний парадокс). Активно протиставляючи себе іншим людям, державі, всьому світу, терористи підкреслюють свою яскраво виражену індивідуальність, що досягає надособистісного рівня. Однак, індивідуалізація можлива лише для терориста-одинака, що практично нездійсненне в сучасному світі.

Психологічний портрет людей, здатних до вчинення терористичних актів, або тих, кого можуть використати керівники та лідери терористичних угруповань для здійснення терактів, можна окреслити у наступному. Це особи, які не зуміли реалізувати себе в політичній сфері, але які прагнуть до влади і мають певний комплекс неповноцінності. З ними тісно пов’язані кримінальні елементи, які вже проливали кров і здатні за винагороду виконати будь-яке замовлення екстремістських чи терористичних організацій. Варто сюди віднести колишніх спортсменів, кваліфікованих військових, які соціально беззахисні. Кадри терористів поповнюються також найманцями, які вже брали участь у бойових операціях у різних конфліктних регіонах. Для психології багатьох терористів-виконавців важливий розмір матеріального заохочення. Досить часто вони керуються “просто інтересами вбивати”, “відчути владу над людьми”, “показати свою зверхність над іншими”.

Вчені-психологи вказують на різні психічні аномалії у терористів, які нав’язали собі комплекс переваг над іншими. До того ж, їх діяльність часто стимулюється засобами масової інформації, які розкривають не тільки засоби і способи, що використовуються у терористичних акціях, а й популяризують їх виконавців, особливо у мережі Інтернет.

Здебільшого, метою терористів є примарна уява про досягнення влади над людьми. Саме це є своєрідним наркотиком для певної категорії людей, які хоча б раз його спробували, а тому прагнуть до нього знову і знову. Психологи зазначають, наприклад, що наймані вбивці, які кочують із одного регіону конфліктних дій до іншого, на якомусь етапі вже не цікавляться грошима, невідвратною тягою стає сама можливість і бажання вбивати. Саме тому в процесі здійснення терористичної діяльності інколи мета втрачається, якою б справедливою вона не виглядала, а виникає непереборне прагнення до відчуття влади. Можливість хоча б тимчасово панувати над іншими психологи відносять до таких особистих психологічних станів, які покладені в основу нестримної агресивності особи.

У разі захоплення терористами заручників доволі часто і надзвичайно гостро постає проблема ведення з ними переговорів. Це належить до компетенції психологічного спілкування, адже треба визначити, хто і як повинен вступати в перемовини, яким чином їх вести, яку тактику застосувати. Досвід, вже набутий правоохоронними органами, потребує узагальнення. Помилки завжди призводять до численних жертв.

Під час вчинення терористичного акту у виконавців спрацьовує психологічний механізм захисту та виправдання. Здебільшого вони вважають свої дії вимушеними, оскільки іншими шляхами не змогли

досягнути поставленої мети. Терористи виправдовуються тим, що до таких дій їх нібито спонукало порушення у суспільстві справедливості або неможливість реалізації їхніх прав.

З позиції психології самовиправдання, будь-який тероризм нічим не відрізняється від звичайної кримінальної злочинності. Тероризм – це завжди виклик суспільству, в його основі покладено знецінення людського життя, а тому однією з базових особливостей у проявах тероризму є демонстративність. Ця обставина, на жаль, ігнорується ЗМІ, які у гонитві за сенсаціями викладають подробиці дій терористів, форм і прийомів вчинення терактів, що призводить до швидкого розповсюдження не тільки вітчизняного “передового досвіду”, а й міжнародного. Тому не випадково міжнародний тероризм став одним із відчутних факторів дестабілізації політичної та економічної ситуації у світі.

Багато науковців вважають, що найчастіше спонукальною мотивацією для вступу індивідів на шлях тероризму є зосередженість на захисті свого “Я”, агресивно-оборонна готовність, низькі самооцінки, елементи роздвоєння особистості, сильна необхідність у приєднанні до групи, переживання соціальної несправедливості, соціальна ізольованість і відчуженість, усвідомлення маргінальності та втрата життєвої перспективи. Наведений перелік характерних ознак, безумовно, не узагальнює психологічний профіль особистості терориста. Важливе значення можуть мати політико-ідеологічні мотиви.

Усвідомлення себе членом терористичної групи в багатьох терористів знімає неповноту або роздвоєння психологічної ідентичності особи. Група стає стабілізаційною психологічною підставою, що дозволяє відчувати себе цілісною особистістю, важливим компонентом самоствердження і винайдення сенсу життя, міцним механізмом духовної та поведінкової стереотипізації.

Типовий портрет терориста-самогубця приблизно такий. Молода особа віком від 18 до 30 років, із бідної сім'ї, часто безробітна, малоосвічена або взагалі неграмотна. Члени його сім'ї обов'язково постраждали від окупації або їх принизили переселенці чи солдати. Наприклад, палестинка Ахман Рахд, молода дівчина – “жива бомба” була свідком того, як ізраїльські солдати били прикладами її матір. Хишам Хамід, коли йому було 18 років, відбув покарання за те, що кидав каміння в поліцейський патруль. Саме там він познайомився з агресивними палестинцями, які втягнули його у терористичну діяльність.

Безпосередньо в мечетях фанатичні проповідники проголошують палкі промови про те, що вмерти за Аллаха – це найбільше бажання мусульман. Хоча іслам, як віра, не визнає самогубств, імами знайшли теологічні виправдання і твердять, що такі дії – не самогубство, а акція джихаду. Коран же рекомендує джихад в боротьбі з ворогом. Аллах дозволяє відповідати ворогу ударом на удар, це помста Аллаха, а не особи, і сам Аллах вибирає героя, який принесе себе в жертву. Воля Аллаха має бути виконана.

Кандидата на самогубство ретельно обробляють психологічно. Останні дні перед акцією терорист-самогубець проводить у молитвах під контролем свого наставника. Здебільшого терористи-самогубці не добровольці у широкому розумінні, ці кандидати ретельно відбираються серед активістів. Як правило, випадкові добровольці не мають необхідної мужності, вони перебувають під впливом емоцій, а тому їм бракує холонокровності, байдужості, що вимагається для виконання завдання з максимальною точністю і ефектом. Ізраїльські спецслужби намагаються використати свою агентуру саме серед молодшої ланки для того, щоб виявити вербувальників, їхніх помічників та жертв – терористів-самогубців.

Для терористичної діяльності більше підходять ті кандидати, на яких вони звернули увагу. Вербувальники, звичайно, вибирають людей, які відрізняються сором'язливістю і скромністю, фанатичною вірою в Аллаха і відданістю справі боротьби з невірними.

Усі терористи-самогубці керуються у своїх діях релігійними ідеями. Саме релігійний фанатизм, помножений на національний екстремізм, і є головним мотивом підірвати себе разом із ворогами. Але одного фанатизму замало, його супроводжують інші чинники, серед яких бажання помсти ізраїльтянам та іншим невірним за страждання своєї сім'ї і свої особисті, а також бажання здійснити подвиг “воїна-мученика”.

Після того, як кандидат у самогубці пройшов перевірку, його пересування контролюють помічники, телефон прослуховується, а сам він ідеологічно обробляється. Він пише заяву, робиться відеозапис, який після його загибелі відправляють на телебачення. Увечері чи вранці він миється і голить голову, оскільки так належить мученику, якому доведеться вмерти в ім'я Аллаха. Члени з терористичної організації мають вказівки – інструкції, куди його везти, проводять ретельний інструктаж дій.

Спроба виокремлення психологічних типів особистості терористів видається можливою на основі типології темпераменту, свого часу запропонованої Гіппократом, згодом розвинутої І. Павловим та удосконаленої Г. Айзенком [2, с. 188]. Традиційно, відомі усі типи “холерика”, “сангвініка”, “флегматика”, “меланхоліка” набувають специфічного звучання на прикладі літературних описів відомих терористів. Змістовно вони розшифровуються в основних характеристиках властивостей нервової системи, а також у інтенсивності проявів за параметрами “екстраверсія – інтроверсія” та “невротизм – емоційна стійкість”. Найтиповіший психологічний варіант терориста – це невротик й екстравертивний холерик.

Аналіз наукової літератури з ретроспективним описом терористів, а також дослідження у цій сфері дозволяють констатувати, що серед терористів переважають, насамперед, невротичні типи. Це підтверджується науковими джерелами: “Члени терористичних груп, – пише Л. Гофман, – характеризуються високим невротизмом і дуже високим рівнем агресії. Їм також притаманне намагання до пошуку гострих відчуттів, звичайне життя здається їм прісним, одноманітним, а головне – позбавленим будь-якого змісту. Вони прагнуть ризику і небезпеки. Це люди з високим рівнем агресії і високою невротичністю” [3, с. 448].

Здебільшого терористи – це чоловіки, хоча серед них є й чимало жінок, роль яких у терористичних організаціях доволі висока. З самого початку нової хвилі тероризму, пов'язаної з соціальними процесами в Російській імперії у 60-ті – 70-ті роки XIX століття, на жінок покладалося виконання дуже важливих завдань. Багато з них були ідеологами, нерідко самі здійснювали терористичні акти (наприклад, Віра Засулич, Софія Перовська та інші). Соціально і психологічно жінка більш захищена, вона менше сприймається як терорист, аніж чоловік. Прикриття, упровадження та вчинення терористичних актів для жінок – завдання менш складне, ніж для чоловіків, враховуючи соціальний статусу жінки в суспільстві.

Значна кількість терористичних організацій, таких як Ірландська революційна армія, Червоні бригади, латиноамериканські групи, активно використовують жінок в агентурних і бойових цілях. Існують організації, де на жінок припадає 50 % від загальної кількості членів.

Вікові межі осіб, які вчиняють терористичні акти, в середньому становлять 20–35 років, тобто дієздатні, активні в розумовому і фізичному плані.

Якщо йдеться про етнічну специфіку, то до тероризму причетні люди різних національностей. Це не дає підстав для якихось припущень чи узагальнень. Якщо мати на увазі національний тероризм, то очевидно це стосується переважно осіб однієї нації, які діють проти представників іншої. Якщо розглядається релігійний тероризм, то, безумовно, серед найактивніших виділяються мусульманські, протестантські, католицькі і сектантські угруповання.

У контексті дослідження цієї проблеми, особливе місце займає особа терориста, тобто важливість вивчення кримінології різних типів такої особи. Йдеться про те, що численні дослідження, які проводяться фахівцями, дозволяють скласти загальний психологічний портрет особи терориста, за допомогою якого можна виділити його основні характерні риси. Йдеться і про кримінологічні властивості особи терориста, звертається увага на особливості кримінально-правової характеристики суб'єкта діяння, вивчається навіть особа засудженого за тероризм. Проте на сьогодні, як справедливо відзначає проф. Ю. Антонян, нема розгорнутої характеристики особи терориста на достатньо репрезентативному рівні. Існують лише окремі відомості із цього приводу (хоча це має досить важливе значення для розуміння мотивації тероризму). Разом із тим, характеристики особи терориста, його загальні властивості необхідно розглянути докладніше [4].

Із загальної характеристики особи терориста, можна виділити такі характерні риси: це особа, яка важко адаптується до суспільних засад і правил, упевнена у власній перевазі над оточуючими,

наділена манією слави. Терорист, як правило, одинак, навіть якщо й належить до якоїсь групи, або якщо йому вдається діяти за підтримки інших. Переважно у терористів є розлади особи з високим рівнем непрямой агресії. Запущений у його свідомості механізм реалізації терористичного акту, зазвичай, включає афектогенну мотивацію, психологічну самоактуалізацію і розвивається за схемою: втрата зв'язків із суспільством – опозиція суспільству – переживання суспільного тиску; фрустрація – бажання лідерства “всупереч” – помста суспільству за невизнання. Головна мета терориста – демонстрація власної сили, а не нанесення реального збитку. Найгучніші терористичні акти пов'язані, як правило, з численними жертвами, що створює страх перед терористом, є нібито компенсацією йому з боку суспільства і “підгодовує” його амбіції. У діях терориста завжди амбітний підтекст. Терорист, на відміну від іншого злочинця, не прагне до приховування, а завжди охоче бере на себе відповідальність за свої дії. Такий психологічний стан, тісно пов'язаний з мотивацією тероризму, виникає в осіб, які вчиняють терористичні акти здебільшого через невдоволення своїм становищем, місцем у житті; це – стан ущербності. І чим більш пригніченим відчуває себе терорист, тим більшу жорстокість може проявити при вчиненні терористичного акту. При агресії та запеклості терориста жорстокість часто перевищує ту межу, яка цілком була б достатньою для досягнення конкретної мети. У цьому також слід вбачати прагнення до компенсації його ущербності. Звичайно, не завжди терористи перебувають під впливом фізичної агресії. Але завжди їх стан напружений, який легко може “вибухнути” і призвести до непередбачуваних дій.

Можна вказати й на інші характерні риси осіб, які вчиняють терористичні акти. Їх сформованість пов'язана в основному з дитячим і підлітковим віком. У ранньому віці, здебільшого, майбутні терористи виявляли чітко виражену обвинувальну позицію у негараздах щодо інших, вимагали до себе підвищеної уваги. Як правило, вони почувалися знедоленими серед однолітків. Безумовні несприятливі умови життя таких дітей могли негативно позначитися на їх життєвому виборі, проте вони могли стати не терористами, а “пересічними” злочинцями або ж законслухняними громадянами. Звичайно ж, подібні прогностичні припущення мають характер вірогідності, тобто можуть відіграти негативну роль у формуванні людини, але можуть і “нейтралізуватися” з часом в результаті дії на них позитивних чинників. Зазвичай вважають, що значна кількість терористів – люди, обділені в дитинстві материнською увагою. Для них характерний недостатній розвиток, дитячий травматизм; серед терористів багато осіб які в минулому зазнавали приниження, не могли самостверджуватися. Тому-то стали, мовляв, здатними помститися не тільки своїм кривдникам, а й іншим людям. Подібні оцінки, на наш погляд, видаються на рівні “звичних узагальнень” і не завжди враховують індивідуальність особи терориста.

Безперечно, терористи – справді психічно надламані особи, вони, як правило, озлоблені, агресивні та жорстокі, готові до насильства взагалі і терористичного зокрема. Екстремізм – основна характерна їх ознака, яка корінням йде в органічно властиву людині схильність до агресивності і руйнівних інстинктів. Багато й інших психологічних чинників, як: емоції, імпульсивність, дратівливість, упередженість оцінок, низький поріг терпимості і відсутність належного самоконтролю, необхідність в насильстві. У цьому сенсі справедлива така сентенція: простіше описати те, що не характерне для терориста, ніж те, що для нього притаманне.

Хоча дехто з науковців досить “обережно” ставиться до того, щоб визнавати: терорист – це “екстремістський тип особи”, ми все таки схильні погодитися із таким визначенням. Адже можна вести мову і про “екстремістський тип свідомості”. Безумовно, особистісні особливості терористів помітно відрізняються, залежно від конкретного виду терористичної активності, а тому не всіх терористів торкаються поняття “екстремістський тип особи” і “екстремістський тип свідомості”. Особові характеристики терористів можуть співпадати з особовими характеристиками інших злочинців. Відповідно можна говорити про професійних злочинців, убивць, особливо, коли йдеться про серійні вбивства, про злочини, вчинювані організованою групою, з особливою жорстокістю тощо. До того ж, такі злочини можуть вчинятися з використанням методів (способом) тероризму.

Для характеристики особи терориста треба скористатися даними проф. І. Лебедева. Ведучи мову про причини тероризму, типові особливості терористів, він виділяє соціально-демографічні

чинники, кримінально-виконавчі характеристики. Конкретизація становища, по суті, розкриває соціологічну, психологічну і кримінологічну картину, або “портрет терориста”. Цей автор аналізує вік терористів, сімейний стан, їхній освітній рівень, рід занять, ставлення до релігії, характер досконалого терористичного акту, судимість, призначене покарання, переконання, інтереси, соціальні орієнтації, стереотипи поведінки, установки тощо. Але головне, на думку І. Лебедева – це спонукальні мотиви, що лежать в основі злочинної поведінки особи терориста [5, с. 94–98].

Певним чином сприяє зростанню рівня терористичного насильства і науково-технічний прогрес. На думку американського дослідника Дж. Кеннана, все якісніше і більш урізноманітнене задоволення людських потреб за допомогою досконаліших техніки й технологій є причиною того, чому питання про зміст життя нівелюється або на нього дається технократична відповідь.

Безпосередній вплив новітніх технологій на терористичну діяльність полягає, зокрема, у тому, що вони значно збільшили можливості терористів у їхньому “змаганні” з правоохоронними органами.

Ісламськими фундаменталістськими терористичними організаціями останнім часом часто використовуються “самогубці-смертники”. При цьому можливі два основні варіанти здійснення акцій:

1) коли терорист знає і цілком усвідомлює, що виконуваний ним терористичний акт призведе і до його фізичного знищення (це переважно категорія терористів, які використовують вибухові пристрої, що носять на собі або ж перевозять у керованих ними транспортних засобах);

2) коли терорист загалом уявляє мету виконуваної ним терористичної дії, але за легендою нібито має можливість уникнути загибелі. Подібні терористичні акти, як правило, плануються і проводяться у випадках, коли виконавець має безпосередньо проникнути до об’єкта терористичного нападу, але існує сумнів у рівні та ступені фанатизму виконавця. Вибуховий пристрій, що перебуває в руках у одного терориста, в такому разі приводиться в дію співучасником.

Аналіз терактів з початку 1990-х років дозволяє стверджувати, що вони, на відміну від терактів 70-х років минулого століття, відрізняються ретельною підготовкою. Про це свідчить і той факт, що всі проведені теракти були завершені самогубством терористів. Відомо, що починаючи з 1990-х років потенційних кандидатів у самогубці вибирають з-поміж тих, хто має відповідні особисті та фінансові проблеми. Потім такі кандидати проходять спеціальну психологічну обробку, яка, зокрема, передбачає: ідейно-релігійне навіювання; гуртові співбесіди, що посилюють рішення вчинити самогубство; дотримання релігійних обрядів перед здійсненням теракту (піст, очищення, гоління, стрижка); відправлення прощальних листів родині та друзям (після чого невдале самогубство може бути розцінене як удар по честі та достоїнству претендента на звання шахіда); відеозапис з викладом наміру і мети вчинити теракт.

За останні роки готовність терористів здійснити самогубство під час акцій помітно підвищилась, і сьогодні ми маємо справу з терористами цілком підготовленими психологічно і технічно до здійснення теракту-самогубства.

Характеристика кримінальної складової особи терориста повинна проявляти її властивості, що закономірно сформувалися під впливом негативних елементів соціального середовища, особливості мотивації. Важливо зрозуміти, як справедливо відзначає І. Лебедев, що терористична акція завжди індивідуальна, навіть якщо вчинена групою осіб. Індивідуальна і сама особа терориста, причому кожного члена терористичної групи (якщо теракт груповий) окремо. Дослідження осіб, які вчиняють терористичні акти, тісно пов’язане не тільки з оцінкою злочинної поведінки, умовами їх формування, а й і з пізнанням мотивів таких актів. Саме мотиви задіють всю систему причин і умов тероризму. Мотиви тероризму, які у ряді випадків співпадають з причинами, можуть бути найрізноманітнішими, але основне, що їх об’єднує, – це помста за нереалізовані бажання. Мотив помсти тісно переплітається з іншими мотивами, які можна розглядати як мотив у генезисі терористичного злочину [5, с. 18].

При цьому, як нам видається, поняття “особа терориста” можна визначити як систему соціально-психологічних властивостей, в яких відображені зв’язки і взаємодії терориста з соціальним середовищем, середовищем його проживання, з особами які його оточують, зокрема з кримінального середовища. У такому контексті цілком закономірно вести мову про середовище терористів. Розглядати треба не всі (і не будь-які) властивості особи, а лише ті з них (або головним

чином ті властивості), які несуть в собі “терористичну інформацію”, тобто з подоби яких можна скласти уявлення саме про осіб, які вчиняють терористичні злочини. Якщо таких властивостей немає, втрачається сенс говорити про особу терориста.

Не викликає жодного сумніву теза про те, що в особі нема і не може бути природжених терористичних властивостей, вони всі набуті в процесі життєдіяльності людини під впливом соціального середовища, найближчого оточення; їх формуванню сприяють соціальні умови. Можна вести мову лише про психологічні і психічні властивості особи, її соціальну характеристику, про відповідні ознаки. Звичайно, виділяються такі з них: демографічні (стать, вік), соціально-психологічні (цілі, погляди, наміри, потреби тощо), психічні (переважаючий тип нервової системи, особливості мислення, пам’яті, психічний склад особи тощо), професійні (знання, навички, уміння, досвід). До соціально-психологічних ознак, тісно пов’язаних із кримінальними, варто віднести також захоплення, бажання, надії, зв’язки, зокрема зі злочинним світом, злочинний досвід, наявність або відсутність судимості, знання кримінального жаргону, навички щодо вчинення та приховування злочинів та їх слідів, уміння маскуватися. Особливе значення мають ознаки, набуті в ході злочинної діяльності, а особливо – в ході вчинення терористичних актів.

Висновки. Будь-яка особа має свої особливості. Це стосується й особи терориста. Такі особливості проявляються, насамперед, у мотивах поведінки. Злочинна поведінка реально існує у формі особливого мотиву. Мотив означає свідому і глибоко особисту причину такої поведінки. “Через всю мотивацію людина включена в контекст дійсності” – підкреслював проф. К. Ігошев [6, 41]. Звідси і відповідь на запитання – чому людина вчиняє злочин. У зв’язку з цим виникають й інші запитання: чому вона застосовує насильство, чому йде навіть на те, щоб вчинити терористичні злочини. Первинним видається мотив і спосіб такої злочинної дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Психологи о терроризме (“круглый стол”). Психологический журнал.* – 1995. Т. 16. – № 4. – С. 88–95. 2. *Павлов И. П. Полное собрание сочинений [в 6 т.]: [изд. 2-е].* – Москва: Изд-во АН СССР, 1951. – Т. 3. Кн. 1. – С. 188. 3. *Айзенк Г. Проверьте свои способности.* – Москва, 1972. – 121 с. 4. *Гозман Л. Я. Политическая психология.* – Ростов н/Д, 1996. – 448 с. 5. *Антонян Ю. М. Типология и причины терроризма.* – Москва: Издательство “Щит-М”, 2000. – 237 с. 6. *Лебедев И. В. Характеристика личности осужденного за терроризм. Человек: преступление и наказание.* 2005. – № 3 (51). – С. 18, 94–98. 7. *Игошев К. Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения.* – Горький, 1974. – С. 41.

REFERENCES

1. *Psihologi o terrorizme (“kruglyj stol”)* [Psychologists about terrorism (“round table”)]. *Psihologichskij zhurnal.* 1995. Vol. 16. No. 4. pp. 88–95. 2. *Pavlov I. P. Polnoe sobranie sochinenij* [Full composition of writings] v 6 t. : izd. 2-e. Moscow: Izd-vo AN SSSR Publ, 1951. Vol. 3. Kn. 1. – pp. 188; *Ajzenk G. Prover’te svoi sposobnosti* [Test your abilities]. Moscow, 1972. 121 p. 3. *Gozman L. Ja. Politicheskaja psihologija* [Political Psychology]. Rostov n/D, 1996. – 448 p. 4. *Antonjan Ju. M. Tipologija i prichiny terrorizma* [Typology and causes of terrorism.]. Moscow: Izdatel’stvo “Shhit-M” Publ, 2000. – 237 p. 5. *Lebedev I. V. Harakteristika lichnosti osuzhdenного za terrorizm* [Characteristics of the person convicted of terrorism.]. *Chelovek: prestuplenie i nakazanie.* 2005. No. 3 (51). – pp. 18, 94–98. 6. *Igoshev K. E. Tipologija lichnosti prestupnika i motivacija prestupного povedenija* [Typology of the criminal’s personality and motivation for criminal behavior]. Gor’kij, 1974. – P. 41.

Дата надходження: 03.02.2018 р.